

**VARHAISKASVATUSPALVELUT**  
**KIUSAAMISEN EHKÄISYN JA PUUTTUMISEN**  
**SUUNNITELMA 2021**



*'Lasta tulee suojata väkivallalta, kiusamiselta ja muulta häirinnältä.'*

*(Varhaiskasvatuslaki, 540/2018, 10 §)*

## 1. Johdanto

Sievin varhaiskasvatuksen kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelma on osa kunnan varhaiskasvatussuunnitelmaan ja työkalu kaikille varhaiskasvattajille. Suunnitelmaa tarkistetaan tarpeen mukaan kunnan varhaiskasvatussuunnitelman päivityksen yhteydessä.

Varhaiskasvatuksen arvopohja perustuu lapsen oikeuksien sopimukseen. YK:n lasten oikeuksien sopimuksen artiklassa todetaan, että kaikilla lapsilla on samat oikeudet ja he ovat samanarvoisia, eikä ketään saa syrjiä. Lapsella on oikeus suojaan fyysistä ja psyykkistä väkivaltaa vastaan. (YK 1998/2010.) Varhaiskasvatuslain (540/2018) mukaan lapselle on varmistettava turvallinen varhaiskasvatusympäristö sekä edistettävä lapsen kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia.

Varhaiskasvatuksen kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelman tavoitteena on, että varhaiskasvatuksessa tunnistetaan lasten välinen kiusaaminen, siihen puututaan ja sitä ehkäistään tietoisesti. Kaikki riidat ja konfliktit eivät ole kiusaamista, mutta niistä saattaa toistuessaan tulla sellaisia. Tärkeää on huomioida aina lapsen henkilökohtainen kokemus kiusaamisesta, sen tulee ohjata puuttumista sekä ennaltaehkäisevää työtä. Jokainen varhaiskasvatuksen työntekijä on velvollinen työssään puuttumaan lasten kiusaamistilanteisiin ja toimimaan oman yksikkönsä suunnitelman mukaisesti. Olennaista kiusaamisen ennaltaehkäisyssä on tukea lasten vertaissuhteita ja koko varhaiskasvatusyhteisön hyvinvointia sekä luoda varhaiskasvatuksessa kulttuuria, jossa toiminta itsessään on jo kiusaamista ehkäisevää.

Lasten kanssa työskentelevillä aikuisilla on tärkeä olla samansuuntainen käsitys siitä, mitä kiusaaminen on. Jos työntekijöiden näkemykset poikkeavat paljon toisistaan, on todennäköistä, että he puuttuvat erilaisiin asioihin. Varhaiskasvatuksen työntekijät määrittelevät sen, miten ryhmissä toimitaan ja mikä on hyväksyttävää käytöstä ja mikä ei. Aikuisten asenne lapsia ja kollegojaan kohtaan kertoo ryhmässä vallitsevista normeista ja arvoista. Huono ja jännittynyt ilmapiiri aikuisten kesken tarttuu väistämättä myös lapsiin. Sen vuoksi työskentely aikuisten ilmapiirin hyväksi on myös tärkeää.

Kodin kasvatusarvot heijastuvat lapseen, joka vaikuttaa hänen tapaansa liittyä vertaisryhmään ja toimia siinä. Kasvatuskumppanuus ja yhteiset arvot varhaiskasvatuksen ja kodin välillä edesauttavat kiusaamisen ehkäisyn onnistumista. On tärkeää kuunnella vanhempia ja ottaa vakavasti heidän mahdollinen huolensa. Antaa vanhemmille tietoa kiusaamisesta ilmiönä sekä selittää kiusaamisen termiin liittyvät määrittelyn pulmat pienten lasten parissa.

## 2. Mitä kiusaaminen on?

Christina Salmivalli määrittelee kiusaamisen seuraavasti: ”Kiusaamista on se, kun samalle lapselle aiheutetaan toistuvasti pahaa mieltä. Tekijöinä on joku tai jotkut, joita vastaan kiusatun on vaikea puolustautua.” Kiusaaminen on määritelty hetkelliseksi, toistuvaksi tai pitkään jatkuvaksi ja alistavaksi henkiseksi tai ruumiilliseksi väkivallaksi. Kaikki varhaiskasvatuksessa oleva aggressiivinen käytös ei ole kiusaamista -leikki-ikäiset lapset vielä harjoittelevat sosiaalista käyttäytymistä ja vuorovaikutusta. Toisaalta toistuessaan ja pitkään jatkuessaan niistä saattaa tulla kiusaamista. Kiusaamiseen liittyy usein valta-asetelmat ja epätasapaino voimasuhteissa; kiusattu lapsi on jollain tapaa puolustuskyvytön kiusaajaan/kiusaajiin nähden. Kiusaamisesta on kyse silloin, kun sama lapsi joutuu toistuvasti ja systemaattisesti toisten tahallisen toiminnan kohteeksi. Esimerkiksi jatkuva samaan lapseen kohdistuva töniminen, lyöminen, nimittely tai pilkkaaminen on kiusaamista.

Lähtökohta varhaiskasvatusikäisten lasten kanssa on selvittää jokainen tilanne, jonka lapsi kokee ahdistavana tai hankalana. Tällöin luomme mallia asioiden rakentavasta selvittämisestä ja välitämme lapselle kuvan aidosta osallisuudesta, hänen merkityksestään yhteisönsä tärkeänä jäsenenä. Huolen esiin tullessa lupaus selvittää asia rauhoittaa myös vanhempia sekä akuutissa tilanteessa että vastaisuudessa. Pienetkin lapset kiusaavat, mutta heidän kohdallaan on vaikea arvioida, ovatko he tietoisia siitä, että heidän toimintansa voi loukata ja vahingoittaa toisia.

### Varhaiskasvatuksessa esiintyvät kiusaamisen muodot ja tavat

Fyysinen	Psyykkinen	Sanallinen
Lyöminen	Uhkailu	Haukkuminen
Potkiminen	Manipulointi	Nimittely
Kamppaaminen	Kiristäminen	Hännääminen
Esteenä oleminen	Ilveily, ilmeily	Lällättäminen
Vaatteiden repiminen	Poissulkeminen	Vaatteiden, hiusten ym. kommentointi
Nipistely	Leikin sääntöjen muuttaminen	
Kivien ja hiekan heittäminen	Selän takana puhuminen	
Leikkien sotkeminen	Puhumatta jättäminen	

(Kirves & Stoor-Grenner, 2010)

### 3. Kiusaamisen ennaltaehkäisy

Kiusaamisen ennaltaehkäisy kuuluu sekä huoltajille että varhaiskasvattajille ja sen toteutus on jatkuvaa. On tärkeää, että aikuinen on tietoinen kiusaamisilmiön mekanismeista ja havainnoi tilanteita siten, että pystyy arvioimaan, milloin tasavertaiset lapset riitelevät, ja milloin kyseessä on kiusaaminen. Varhaiskasvattajan läsnäolo, havainnointi, kuulolla olo, kiusaamisen ehkäisyä tukevien rakenteiden luominen ja lapsen tunne- ja vuorovaikutustaitojen tukeminen ovat tärkeä osa kiusaamisen ennaltaehkäisyä. Lapsia ohjataan arjessa hyvään käytökseen, muiden huomioon ottamiseen, toisten auttamiseen, erilaisuuden hyväksymiseen ja heikompien puolustamiseen. Lisäksi lasta ohjataan omien rajojen vaalimiseen ja puolensa pitämiseen. Vahvistetaan ryhmähenkeä, prososiaalista käytöstä ja pyritään luomaan kasvuilmapiiristä positiivinen. Aikuisen malli on ratkaisevan tärkeä.

#### Yhteistyö vanhempien kanssa

Perheiden ja vanhempien rooli kiusaamisen ehkäisyssä on tärkeä. Huolimatta siitä, että kiusaaminen tapahtuu ryhmässä, jossa akuutit tilanteet tulee ratkaista, on kiusaaminen aina myös kodin asia. Kiusaamisenehkäisy edellyttää kasvatusyhteistyötä, yhteistä arvokeskustelua ja toimintatapojen pohdintaa vanhempien ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välillä. Vanhempien tulee olla herkästi yhteydessä varhaiskasvatuksen henkilökuntaan, mikäli huolta lapsen kaverisuhteissa ilmenee. Tärkeää on ylläpitää avointa keskustelua lapsen läheisten aikuisten välillä. Muutokset lapsen käytöksessä tai esim. toistuva haluttomuus lähteä päiväkotiin voivat kertoa vanhemmalle mahdollisesta kiusaamisesta. Vanhemman kuuntelutaito, läsnäolo ja asiallinen, tarvittaessa vakava suhtautuminen lapsen huoleen edistävät lapsen turvallisuuden kokemusta. Turvallisessa ilmapiirissä asioita on helpompaa ottaa puheeksi. Taitavat varhaiskasvatuksen ammattilaiset eivät leimaa lasta kiusaajaksi ja kiusatuksi vaan asioista keskustellaan sosiaalisten- ja tunnetaitojen kehityksen ja opettelun viitekehityksessä. Henkilökunnan tehtävä on lisätä vanhempien tietoisuutta kiusaamisesta ilmiönä.

#### Keinoja kiusaamisen huomaamiseksi, tunnistamiseksi

(Kirves & Stoor-Grenner, 2010)

- Havainnoi lasten leikkejä sekä sisällä että ulkona.
- Keskustele lasten kanssa kiusaamisesta ja ystävyyydestä.
- Keskustele ja kysele lapsilta kiusaamiseen liittyvistä asioista, kuten missä negatiivisia tekoja, ”tyhmää”, tapahtuu.
- Rohkaise lapsia kertomaan, kiusaamisesta kertominen ei ole kantelua.
- Tee yhteistyötä vanhempien kanssa, rohkaise heitä ottamaan yhteyttä.
- Tee jäsenneltyjä haastatteluja (ota valokuvia mukaan tueksi).
- Käytä kuvia, jotka esittävät erilaisia kiusaamistilanteita.
- Lue lasten kanssa erilaisia aihetta käsitteleviä kirjoja.
- Tarkkaile tai tutki lähemmin lasten yhteistoimintaa ryhmässä ja dokumentoi havaintosi.

## Keinoja kiusaamisen ennaltaehkäisyyn

### TURVALLINEN YMPÄRISTÖ

- Struktuuri (tiimisopimus)
- Luo selkeät rajat lapsiryhmään, mikä on sallittua ja mikä ei.
- Rakenna toimivia pienryhmiä, ota huomioon temperamenttierot, erityiset haasteet ym.
- Panosta rauhalliseen ja kiireettömään toimintaan. Ennakoi tilanteita, käytä kuvia ja sanoja, vältä turhia odottelutilanteita.
- Havainnoi arjen sujumista suunnitelmallisesti, puutu välittömästi kiusaamiseen.
- Keskustele ja perustele toimintasi ”miksi toimimme näin? Toimi johdonmukaisesti ja tasa-arvoisesti.
- Kiinnitä huomiota lapsilähtöiseen mielekkäseen toimintaan.
- Ole läsnä, osoita se eleillä, ilmeillä, puheella. Huomioi oma sanallinen ja sanaton viestintä ja mieti mitä puhut.
- Lasten leikkitaitojen, kaveritaitojen, vuorovaikutustaitojen, tunnetaitojen ja itsehillinnän vahvistaminen.

### SOSIAALISTEN JA EMOTIONAALISTEN TAITOJEN HARJOITTELU

- Keskustele, mitä tulee tehdä, jos sinua tai jotakuta muuta kiusataan. Kehitä lapsen omaa ajattelua, älä anna aina valmiita vastauksia.
- Ota mukaan teemoja toteuta ne osana arkea, esim. ”hyvä kaveri, erilaisuus, ystävyys, monikulttuurisuus”.
- Ole itse mallina, tunnista ja tiedosta oma toimintasi, asenne ratkaisee.
- Käytä kirjoja, satuja, nukketatteria, draamaa, kuvia, liikennevaloja, tunnekortteja yms.
- Kiinnitä huomiota positiivisiin ja ei-kognitiivisiin taitoihin mm. sinnikkyys, kohteliaisuus, uteliaisuus, itesääätely.
- Vältä ”kiusaamis” sanan käyttöä, sanoita itse tekeminen.

### KASVATUKUMPPANUUS

- Keskustele ryhmäsi arvoista, ota vanhemmat mukaan keskusteluun.
- Rakenna luottamuksellinen ja avoin suhde, joka auttaa ikävienkin asioiden käsittelyssä.
- Ota vanhempien esittämä huoli lapsesta vakavasti. Lapset kertovat kotona helpommin asioista.
- Parhaimmillaan vanhemmat voivat kotona tukea lapsen vertais- ja ystävyysuhteita.

### LEIKIN HAVAINNOINTI, OHJAAMINEN JA OSALLISTUMINEN

- Leikin havainnointi.
- Leikin ohjaaminen ja opettaminen (mallintaminen).
- Erilaisten leikkiryhmien muodostaminen.
- Kiinnitä huomiota eri oppimisympäristöihin fyysisiin (lelut, jakotilat) psyykkisiin (ilmapiiri, osallisuus) ja sosiaalisiin (kaverisuhteet, aikuinen-lapsi suhde)
- Ole mukana ja läsnä leikeissä myös lattiatiasossa, ota huomioon erityiset tarpeet ja poista ryhmään liittymisen esteitä esim. puheen tuoton ja ymmärtämisen haasteet.
- Anna mahdollisuus myös aikaan ”parhaan kaverin” kanssa.

### LAPSEN ITSETUNNON VAHVISTAMINEN JA OSALLISUUS

- \* Kuuntele ja pysähdy lapsen asioiden äärelle.
- \* Kiinnitä huomiosi hyvään.
- \* Kohtaa lapsi myönteisesti ja kunnioittavasti.
- \* Anna lapsille ”minä pystyn kokemuksia”.
- \* Kannusta, motivoi.
- \* Sanoita lapsen vahvuuksia.
- \* Opetä säätelemään tunteita esim. kuvin, sanoita asioita.
- \* Anna valinnanmahdollisuuksia.
- \* Mahdollista lapsen tasavertainen jäsenyys ryhmässä.

### TAPA- JA MORAALIKASVATUS

- Lapsille opetetaan toimintatapoja, jotka edistävät omaa ja yhteistä hyvinvointia
- Vaalitaan luottamusta edistävää ilmapiiriä, jotta lapsi voi tulla kertomaan häntä mietityttäviä asioita.
- Aikuiset toimivat mallina. Aikuinen mallintaa omalla käytöksellään suotuisia tapoja toimia hyvien tapojen mukaisesti.
- Pienellä lapsella on luonnollinen tarve jakaa ja auttaa muita. Lapsen moraalilla on sisäsyntyistä.

### TASA-ARVON EDISTÄMINEN

- Kaikilla samat oikeudet, velvollisuudet ja mahdollisuudet.
- Aikuisten omien asenteiden tarkistaminen, oma suhtautuminen jokaiseen lapseen, lapsiryhmään ja työyhteisöön.

## 4. Puuttuminen ja toimenpiteet

### **KIUSAAMISEEN PUUTUTAAN HETI!**

Kiusaamiseen puuttuu se kasvattaja, joka on paikalla.

- **Epäsuora kiusaaminen:** Puututaan heti, kun sitä on havaittu. Tapahtuma selvitetään ja siitä keskustellaan. Tarvittaessa autetaan lapsi mukaan leikkiin.
- **Suora kiusaaminen:** Tilanteen rauhoittaminen. Sen jälkeen selvittely ja keskustelu. Toimintamallin antaminen, miten olisi pitänyt toimia.

Kiusaamisen/ristiriitatilanteen havaitseminen ja siihen puuttumisen pohjana on havainto ja epäily tai lapsen tai huoltajan huoli ja siihen reagoidaan aina. Lapsia rohkaistaan kertomaan tilanteista, joissa he kokevat tulleensa huonosti kohdelluksi. Koska lapset tarvitsevat tukea vuorovaikutustilanteiden harjoitteluun eikä heillä ole kykyä määrittää mikä on kiusaamista ja mikä ei, pyritään välttämään mieltä vaivaavista asioista kertomisen liittämistä kantelemiseen. Kiusaamisen puheeksi ottaminen kuuluu kaikille, niin lapsille, heidän huoltajilleen kuin työntekijöille. Jokainen varhaiskasvatushenkilöstön jäsen reagoi heti kun lasta vaivaava tilanne tulee ilmi, ja asia selvitetään. Kiusaamis- ja ristiriitatilanteissa on huoltajien ja varhaiskasvatuksen välisen tiedonkulun hyvä olla mahdollisimman nopeaa.

Aikuinen voi toimia myös esimerkkinä, mennä leikkitilanteeseen mukaan ja auttaa lasta mukaan leikkiin, jos kyseessä on esim. ryhmän ulkopuolelle jättäminen. Pienimmille lapsille aikuisen vakava suhtautuminen tilanteisiin kertoo siitä, ettei lapsen toiminta ole ollut hyväksyttävää, ja se saattaa riittää puuttumiseksi. Lapset voivat miettiä ratkaisumalleja tilanteen salliessa, aikuisella pitää kuitenkin olla tilanne hallinnassa koko ajan. Lapset voidaan tarvittaessa ohjata eri leikkeihin tai leikkimään aikuisen lähettyvillä.

### **Tilanteen kartoitus**

Tilanne keskeytetään ja rauhoitetaan, sekä selvitetään mitä on tapahtunut ja keitä on osallisena, keskustellen eri osapuolten kanssa erikseen. Aikuisen pitää saada riittävästi tietoa tapahtumista ja varmuus tapahtumien todellisesta kulusta ja taustasta varmistuakseen, ettei kyse ole väärinkäsityksestä.

Tapahtuman jälkeen on tärkeä havainnoida, jatkuuko samankaltainen toiminta ja voidaanko siis puhua kiusaamisesta. Tilanteesta on tärkeää keskustella muiden ryhmän kasvattajien kanssa, sekä kertoa tapahtuneesta kaikkien osallisten vanhemmille, huomioiden kuitenkin vaitiolovelvollisuus. Myös lapsia rohkaistaan kertomaan aikuisille, jos tilanne toistuu.



**Kiusaamisasiaa selvittäessä tärkeää on:**

- Keskustelu osapuolten kanssa erikseen, jotta saadaan käsitys kiusaamisen muodoista ja laajuudesta.
- Kiusaamista selvitettäessä varhaiskasvattajat dokumentoivat tehtyjä havaintoja järjestelmällisesti koko prosessin ajan.
- Yhteys osapuolten vanhempiin: kerrotaan tapahtuneesta, toimenpiteistä ja jatkotoimenpiteistä.
- Seurantakeskustelu jonkin ajan kuluttua, jolloin varmistetaan, onko kiusaaminen loppunut.
- Työntekijöiden on tärkeä käydä prosessi läpi tiimissä, ja arvioida miten kiusaamistapauksen käsittely sujui ja mitä voisi tehdä toisin.

Varhaiskasvatushenkilöstö pohtii yhdessä tilannetta ja siihen puuttumista, keitä työntekijöitä tilanne vaatii mukaan selvittämiseen ja mihin rooliin. Mikäli tilanne on selkeästi kiusaamista, esimiehelle kerrotaan tilanteesta ja kirjataan suunnitelma kiusaamistilanteen käsittelystä tehtävänjakoineen ylös.

Mikäli tilanne on jatkunut pidempään ennen ilmi tuloa tai toistuu ensimmäisen puuttumisen jälkeen, kutsutaan kiusatun ja kiusaajan huoltajat yhteiseen tapaamiseen. Jatkuvan kiusaamisen katkaisemiseksi voidaan tarvittaessa tehdä yhteistyötä mm. neuvolan, sosiaalityöntekijän, psykologin kanssa.

Kiusaamistapauksessa huolehditaan tilanteen jälkihoidosta eli mietitään keinoja sekä kiusatun että kiusaajan minäkuvan ja itsetunnon eheyttämiseksi ja luottamuksen korjaantumiseksi. Tärkeää on vahvistaa positiivista toimintaa. Nähdäksesi ja kuulluksi tuleminen kokemus, nostaa esiin kiusatun vahvuuksia ja luo toivoa. Kiusaajaa tuetaan ja ohjataan löytämään myönteisiä ratkaisuja vuorovaikutukseen ja ongelmien selvittämiseen ristiriitailanteessa. Sovitut toimenpiteet kirjataan ylös suunnitelmaan ja sen toteumista seurataan säännöllisesti.

Seurannassa on tärkeää kysyä lapsilta ja huoltajilta, onko kiusaaminen päättynyt ja mitä he ajattelevat tilanteesta. Seurantapalavereilla taataan, että kiusaaminen on saatu varmasti asettumaan ja kiusaamistapaus on saatu päätökseen kaikkien osapuolten kannalta.

***Toimintakauden alussa yksikössä/tiimissä käydään läpi Sievin varhaiskasvatuksen kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelma.***

***Sovitaan yksikkökohtaisista toimintatavoista kiusaamisen ehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi. Laaditaan yksikön/tiimin kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelma. Liite1.***

***Kiusaamistilanteiden dokumentoinnissa käytetään Kiusaamistilanteen dokumentointi –lomaketta. Liite 2. Lomake liitetään osaksi lapsen vasua.***





## 5. Kirjallisuus ja materiaali aiheeseen liittyen

Lasten kanssa sosiaalisia taitoja ja kiusaamista voidaan käsitellä monien hyvien materiaalien ja kirjojen avulla. Alle vinkkejä eri materiaaleista ja kirjoista.

Pisarapuuttuminen on malli pienten lasten välisen kiusaamisen ja kaiken häirinnän ehkäisyyn. Malli on kehitetty yhdessä akatemiatutkija Tuija Huukin kanssa. Tutustu Pisarapuuttumisen malliin osoitteessa <https://www.vaestoliitto.fi/ammattilaiset/lasten-kehotunnekasvatus/keho-ja-tunteet/seksuaalisen-hairinnan-ennaltaehkaisy/>



### Kirjoja lasten kanssa aiheen käsittelyyn:

Ruma ankanpoikanen (H.C Andersen)

Tomppa-kirjat (Kristiina Louhi)

Astrid Lingren tuotanto

Armi kirjat (Riitta Uusitalo)

Miltä Sipukaisesta tuntuu (Eeva Huikko)

Kissa killin kiukkupussi (Tuula Korolainen)

Ei haittaa, jos on erilainen; Perhekirja (Todd Parr)

Roosan pikku valhe (Laura Rankin)

Punakorvan kaksi kotia (Azeb Hailu)

Lasten silta (Max Bolliger)

Mustan kissan hassut tassut (Henna Nevalainen)

Molli (Kirkkopelto, K.)

Ollaanko kuitenkin kavereita? (Schopf Sylvia)

Pekka Töpöhäntä –kirjat (Gösta Knutsson)

Maikki Harjanne tuotanto

Mikko Mallikas (Gunilla Bergström)

Sinä et kuulu tänne, Beiron (Anna Härmälä)

Anteeksi! (Norbert Landa)

Kyllä me osaamme: itsetuntoa vahvistavia tarinoita (Mirjam Pressler)

Yhteistyö on voimaa (Brigitte Weninger)

Tuomaksen seikkailut (Awdry, W.)

Kuningatar Iso lida (Tuula Korolainen)

Sammakko ja muukalainen (Max Veltluhij)

Piki (Kirkkopelto, K.) Lisäksi Piki verkkokirjastot sivustolta voi asiasanoilla hakea

lisää sopivaa materiaalia: Piki/lapset/satumetsot/kirjoita asiasana esim. kiusaaminen, kavereus



**YKSIKÖN/TIIMIN KIUSAAMISEN EHKÄISYN JA PUUTTUMISEN SUUNNITELMA**

\_\_\_\_\_ kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelma.

Laadittu: \_\_\_\_/\_\_\_\_ 20\_\_\_\_

**Millaista kiusaamista tai mahdollisia kiusaamiseen johtavia konfliktitilanteita ryhmässä esiintyy?**

---

---

---

---

**Kuinka ehkäisemme kiusaamista ryhmässä?**

---

---

---

---

**Kuinka puutumme kiusaamiseen ryhmässä?**

---

---

---

---

**Suunnitelmasta tiedottaminen:**

---

---

---

**Arviointi:**

---

---

---

**KIUSAAMISTILANTEEN DOKUMENTOINTI –LOMAKE**

**Päivämäärä ja tilanteen osapuolet:**

---

---

**Kuvaus kiusaamistilanteesta:**

---

---

---

---

---

---

---

**Kuinka tilanteeseen puututtiin:**

---

---

---

---

---

---

---

**Jatkotoimenpiteet: Kuinka toimimme, jotta kiusaamista ei enää esiintyisi?**

---

---

---

---

---

---

---

## Lähteet

Kiusaavatko pienetkin lapset? Kirves, L. & Stoor-Grenner, M. 2010, Helsinki: MLL & Folkhälsan.

<http://www.slal.fi/doc/Kiusaavatko20pienetkin20lapset1.pdf>

Kiusaamisen ehkäisy varhaiskasvatuksessa. Kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelman laatiminen.

<https://dzmdrerwnq2zx.cloudfront.net/prod/2017/08/04185732/Kiusaamisen-ehk%C3%A4isy-varhaiskasvatuksessa-B5-www.pdf>

Kiusaamisen ennaltaehkäisyn ja puuttumisen suunnitelma 2019. Joensuu.

<http://webdynasty.jns.fi/djulkaisu/kokous/20191777-6-2.PDF>

Kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelma. Hämeenkyrön varhaiskasvatus.

[https://www.hameenkyro.fi/site/assets/files/6192/kiusaamisen\\_ehk\\_isyn\\_ja\\_puuttumisen\\_suunnitelma-1.pdf](https://www.hameenkyro.fi/site/assets/files/6192/kiusaamisen_ehk_isyn_ja_puuttumisen_suunnitelma-1.pdf)

## Väestöliitto

<https://www.vaestoliitto.fi/ammattilaiset/lasten-kehotunnekasvatus/keho-ja-tunteet/seksuaalisen-hairinnan-ennaltaehkaisy/>